ISLOMSHUNOSLIKDAGI “TUSHUNCHA”, “TUSHUNCHA” VA “ATAMA” SO‘ZLARNING TAHLILI: METODOLOGIK ANIQLIK

Abdullayeva Nigina Abdukadirovna
O‘qituvchisi, tayanch doktoranti
Osiyo Xalqaro Universiteti, Buxoro, O‘zbekiston
Elektron pochta: lucky_happy0607@mail.ru

Annotatsiya. Terminologiyada aniqlik har qanday ilmiy fan uchun, ayniqsa, ilohiyotshunoslikda, teologik va huquqiy munozaralar aniq ma’nolarga asoslangan holda amalga oshiriladigan tadqiqotlar uchun juda muhimdir. Ushbu maqolada uchta chambarchas bog‘liq kategoriyalar: tushuncha, tushuncha va atama o'rtasidagi farqlar o‘rganiladi. Ko‘pincha bir-birining o‘rnida ishlatilsa-da, bu kategoriyalar turli analitik darajalarda ishlaydi. Islom ilohiyoti va huquqshunosligidan tanlangan misollarga nazariy va semantik tahlilni qo'llash orqali ushbu tadqiqot tushuncha keng qamrovli nazariy asosni ifodalaydi, tushuncha ma'noning kognitiv mazmunini anglatadi va atama bu ma’noni ifodalash uchun ishlatiladigan lingvistik ifodadir, deb ta’kidlaydi. Ushbu farqlarni aniqlashtirish Islomshunoslikda metodologik aniqlikni oshirishga hissa qo‘shadi.

Kalit so‘zlar: tushuncha, tushuncha, atama, Islomshunoslik, ilohiyot, huquqshunoslik, terminologiya.

Kirish. Islom intellektual an’anasi lingvistik aniqlikka katta e’tibor beradi. Klassik musulmon olimlari ilohiyot (ʼaqida), fiqh (fiqh) va huquqiy nazariyada (uṣūl al-fiqh) murakkab terminologik tizimlarni ishlab chiqdilar, bu esa semantik chegaralar va ta’riflarning aniqligini keskin anglashlarini namoyish etdi.

Ushbu merosga qaramay, zamonaviy akademik yozuvlarda ba’zan aniq metodologik farqlarsiz “tushuncha”, “tushuncha” va “atama” so ‘zlari bir-birining o‘rnida ishlatiladi. Masalan, Tavhid shunchaki doktrinal da’vodan ko‘proq narsa; u lordlik, ibodat va sifatlardagi ilohiy birlikni qamrab oluvchi tuzilgan ilohiy asosni ifodalaydi.[1] Xuddi shunday, iymon o‘zining lingvistik shaklidan tashqariga chiqadigan qatlamli ilohiy ma’noga ega[2]. Shuning uchun ushbu tadqiqotda shunday savol tug‘iladi: Islom ilmiy munozarasida tushuncha, tushuncha va atamani qanday farqlashimiz kerak[3]?

Usullar. Ushbu tadqiqot sifatli matn tahlilidan foydalanadi. Birinchidan, analitik kategoriyalarni yaratish uchun kontseptual nazariyaning falsafiy munozaralari ko‘rib chiqildi[4]. Ikkinchidan, ma’noning amalda qanday tuzilganligi va ifodalanganligini kuzatish uchun Islom ilohiyoti va fiqhdan namunaviy misollar ko‘rib chiqildi.

Kognitiv ma’noni lingvistik ifodadan ajratish uchun semantik tahlil qo‘llanildi, strukturaviy tahlil esa kengroq nazariy konstruksiyalar va torroq semantik birliklar o‘rtasidagi ierarxik munosabatlarni aniqlashga yordam berdi.

Natijalar. Tahlil shuni ko‘rsatadiki, tushuncha, tushuncha va atama uchta o‘zaro bog‘liq, ammo farqli darajada ishlaydi: nazariy, kognitiv va lingvistik.

3.1 Kontseptsiya

[1] Wael B. Hallaq, A History of Islamic Legal Theories: An Introduction to Sunni Usul al-Fiqh (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), 1–5.
[2] Abū Jaʿfar al-Ṭaḥāwī, Al-ʿAqīdah al-Ṭaḥāwiyyah, commentary tradition; see also Jonathan A. C. Brown, Misquoting Muhammad (London: Oneworld, 2014), 57–60.
[3] Abū al-Ḥasan al-Ashʿarī, Al-Ibānah ʿan Uṣūl al-Diyānah (Beirut: Dār al-Kutub al-ʿIlmiyyah, 2005), 20–25.
[4] Gilles Fauconnier and Mark Turner, The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind’s Hidden Complexities (New York: Basic Books, 2002).

Kontseptsiya bir nechta bog‘liq ma’nolarni tizimli tuzilishga aylantiradigan keng qamrovli intellektual asos sifatida ishlaydi.

Masalan, Tavhid ilohiy hukmronlik (rububiya), eksklyuziv ibodat (ulūhiya) va ilohiy ismlar va sifatlarni tasdiqlash (asmāʾ wa ṣifāt) kabi ilohiy o‘lchovlarni qamrab oladi.[5] Bu elementlar birgalikda bitta izolyatsiya qilingan g‘oya emas, balki izchil ta’limot arxitekturasini hosil qiladi. Shunday qilib, tushuncha makro-nazariy darajada ishlaydi.

Kontseptsiya g‘oya bilan bog'liq kognitiv mazmun yoki aqliy ma'noni anglatadi. U uni ifodalash uchun ishlatiladigan aniq tildan mustaqil ravishda tushunish darajasida mavjud.

Masalan, iymon an’anaviy ravishda qalbga ishonish, og‘zaki tasdiqlash va amaliy timsolni o‘z ichiga oladi.[6] Xuddi shunday, taqvo Xudoni anglaydigan axloqiy ong g‘oyasini ifodalaydi[7].

Ikkala holatda ham tushuncha og‘zaki yorliq emas, balki semantik mohiyatni ifodalaydi. Atama ilmiy an’ana doirasidagi tushunchani ifodalash uchun ishlatiladigan texnik lingvistik ifodadir. U til va muloqot darajasiga tegishli.

Misollar quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

a. Shariat - Islomning me’yoriy huquqiy-axloqiy asosi.
b. Fiqh - huquqiy qarorlarni chiqarish va tushunish bilan bog‘liq fan.
c. Ijtihod - mustaqil huquqiy fikrlashning metodologik jarayoni.

Shuning uchun atama tushuncha uzatiladigan og‘zaki vosita bo'lib xizmat qiladi.

Munozara. Topilmalar shuni ko‘rsatadiki, analitik chalkashliklar ko‘pincha bu uch daraja farqlanmaganida yuzaga keladi. Tushuncha fikrlash tizimini tuzadi; tushuncha ichki semantik ma’noni ifodalaydi; va atama uning lingvistik ifodasini ta’minlaydi.

Shuni ta’kidlash kerakki, Islom fanidagi ayrim elementlar bir vaqtning o'zida bir nechta darajalarda ishlashi mumkin. Masalan, fiqh texnik atama, kognitiv huquqiy tushuncha to'plami yoki kengroq metodologik tizim sifatida tushunilishi mumkin.[7] Bu qatlamli xususiyat kontekstual aniqlik zarurligini ta’kidlaydi.

Bunday farqlash shunchaki nazariy emas. Islom intellektual tarixida aniq ta’rif (ta’rīf) asosli mulohaza yuritish va huquqiy xulosa chiqarish uchun asos hisoblangan.[1] Terminologik noaniqlik ilohiy noto‘g‘ri tushunishga yoki huquqiy xatoga olib kelishi mumkin.

Xulosa

Ushbu tadqiqot quyidagilarni aniqladi:

1. Kontseptsiya keng qamrovli nazariy asosdir.
2. Tushuncha m’noning kognitiv-semantik mazmunidir.
3. Atama bu mazmunning lingvistik ifodasidir.

Bu farqlarni tan olish islomshunoslikda metodologik aniqlikni mustahkamlaydi va klassik ilmiy an'anaga xos bo'lgan analitik yaxlitlikni saqlab qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1.Al-Ashʿarī, Abū al-Ḥasan. Al-Ibānah ʿan Uṣūl al-Diyānah. Dār al-Kutub al-ʿIlmiyyah, 2005.

2.Al-Ṭaḥāwī, Abū Jaʿfar. Al-ʿAqīdah al-Ṭaḥāwiyyah. Various editions.

3.Brown, Jonathan A. C. Misquoting Muhammad: The Challenge and Choices of Interpreting the Prophet’s Legacy. Oneworld Publications, 2014.

[5] Toshihiko Izutsu, Ethico-Religious Concepts in the Qur’an (Montreal: McGill-Queen’s University Press, 2002), 207–220.
[6] Wael B. Hallaq, Shari‘a: Theory, Practice, Transformations (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), 3–10.

4.Fauconnier, Gilles, and Mark Turner. The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities. Basic Books, 2002.

5.Hallaq, Wael B. A History of Islamic Legal Theories: An Introduction to Sunni Usul al-Fiqh. Cambridge UP, 1997.

6.Hallaq, Wael B. Shari'a: Theory, Practice, Transformations. Cambridge UP, 2009.

7.Izutsu, Toshihiko. Ethico-Religious Concepts in the Qur'an. McGill-Queen's UP, 2002.

8.Kamali, Mohammad Hashim. Principles of Islamic Jurisprudence. 3rd ed., Islamic Texts Society, 2003.

9.Schacht, Joseph. An Introduction to Islamic Law. Oxford UP, 1964.

10.Wael B. Hallaq, A History of Islamic Legal Theories: An Introduction to Sunni Usul al-Fiqh (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), 1–5.

11.Abū Jaʿfar al-Ṭaḥāwī, Al-ʿAqīdah al-Ṭaḥāwiyyah, commentary tradition; see also Jonathan A. C. Brown, Misquoting Muhammad (London: Oneworld, 2014), 57–60.

12.Abū al-Ḥasan al-Ashʿarī, Al-Ibānah ʿan Uṣūl al-Diyānah (Beirut: Dār al-Kutub al-ʿIlmiyyah, 2005), 20–25.

13.Gilles Fauconnier and Mark Turner, The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities (New York: Basic Books, 2002).

14.Toshihiko Izutsu, Ethico-Religious Concepts in the Qur'an (Montreal: McGill-Queen's University Press, 2002), 207–220.

15.Wael B. Hallaq, Shari'a: Theory, Practice, Transformations (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), 3–10.

16.Joseph Schacht, An Introduction to Islamic Law (Oxford: Oxford University Press, 1964), 1–15.

17.Mohammad Hashim Kamali, Principles of Islamic Jurisprudence (Cambridge: Islamic Texts Society, 2003), 469–490.